

ELS VERITABLES ORÍGENS MEDIEVALS DE MONISTROL DE MONTSERRAT

JOSEP BATLLE I COSTA
PERE BALANÀ I ABADIA

En tractar d'omplir el buit documental que constatem en relació a l'actual poble de Monistrol de Montserrat abans del segle XII,¹ vam contemplar la possibilitat de pal·liar-lo utilitzant la documentació relativa a la part del terme municipal que avui dia és coneguda com a *Sant Antolí* i, d'una manera més genèrica i ampla, *els Bacus*. Com que, aleshores, les hipòtesis formulades van desvetllar certs problemes de caire estrictament filològic i alguns aspectes vinculats al desenvolupament de la cultura andalusina en les terres que després serien catalanes, aquests problemes de base, tot considerant molt valuosa la troballa, vam estudiar-los *per se*.² Els resultats definitius, i de més envergadura, de la investigació específicament històrica, que constitueixen l'objectiu central d'aquesta recerca, seran publicats per Josep Batlle i Costa, al més aviat possible, a la revista del Departament d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona, o sigui, als "Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia".³

Comencem per afirmar que constitueix un fet molt important que l'indret esmentat suara, Sant Antolí, resti inclòs dins les possessions del monestir de Ripoll a la muntanya de Montserrat donades pel comte Guifré l'any 888 i confirmades més tard pel comte Sunyer el 933 i pel precepte del rei Lotari el 982.⁴ Per tant, en qualitat de propietaris, els abats de Ripoll subscriuen els dos primers documents (1002⁵ i 1065) i, ja més endavant, ho fan els priors de Montserrat en els quatre posteriors, atès que, a partir de l'any 1082, el capítol del monestir de Montserrat havia elegit el seu propi prior.⁶

Aquests sis primers pergamins que ens han interessat, malgrat que van desaparèixer durant l'incendi de Montserrat del 1811, van ser recollits i regestats pel pare Benet Ribas per encàrrec del famós Francisco de Zamora, el qual intentava llavors compilar una obra monumental sobre Montserrat,⁷ alhora que conservava i transcrivía literalment alguns topònims així com també redactava les pertinents regestes documentals. Els estudis de l'arxiver montserratí, escrits a principis del segle XIX, van ser publicats molt més tard⁸ i, com hem dit a l'altra comunicació, ja no van poder ser consultats per Joan Coromines, que havia tancat pràcticament les seves recerques bibliogràfiques per a la redacció del seu *Onomasticon Cataloniae*, amb algunes escasses excepcions, pels volts del 1981.⁹

En el seu exhaustiu treball, el pare Ribas aplegava sis documents referits al lloc que ens ocupa i, tot destacant a continuació les diferents grafies dels topònims que figuren en el seu manuscrit, no tenim cap mena de dubte que les va copiar literalment dels documents originals, perquè és ben coneguda la vacil·lació amb què els noms de lloc no identificats en primera instància apareixen transliterats pels escriptors i copistes medievals. Per tant, si ordenem cronològicament els textos que ens forneixen les variants, obtindrem:

1. "Otra prueba de que el Abad de Ripoll disponia de las haciendas de Montserrat, es una venta que el mismo Seniofredo abad otorgó a 29 de julio de este 1003 [1002] a favor de Raimundo I y su mujer Ermeleva, de unas tierras, casas y molinos en Monistrol, condado de Manresa, donde dizen **Guaro [vv]wahez**et (y oy día los Bacos) que dicho Abad había adquirido por donación de Juliano, difunto, por precio de VIII manchusos de or óptimo".¹⁰
2. "En otra del siguiente año [1065] ... ; pues en la donación que otro Guilaberto hizo a Sta. Maria de Ripoll de su propia hacienda que era censual (del señorío) de dicha Sta. Maria, sita en el condado de Manresa en el lugar dicho **Guad achez**".¹¹
3. "1110. Guitardo Guifredo y otros cedieron y definieron a favor de Sta. Maria de Montserrat y de Gervasio prior y de sus monges un alodio u hacienda llamada **Guad vachet**".¹²
4. "1123. Helias, Abad de Ripoll, y Berenguer Bernardo, con toda la congregación a ellos sujeta, dieron en feudo a Arnaldo Berenguer y a Pedro Miro la torre de **Guad-vacched**, que es en Monistrol, con el pacto de cultivar las tierras y reedificar la torre dentro de 4 años; y que tenga facultad el prior de Montserrat para edificar allí casa y también los vasallos del monasterio".¹⁴
5. "1156. Estre prior don Pedro, en dicho día y año [1 de juliol], dio en feudo a Ermenisidis y a su hijo Pedro la torre de **Guad vachet** con todas las masias de su término".¹⁴
6. "1225. El citado prior y su convento de Montserrat, cedieron a Bernardo Pons y sus herederos una tierras en el manso de **Guadachet** del término de Monistrol."¹⁵

Aquest alou, aconseguit gràcies a una donació testamentària d'un tal *Juliano* a finals del segle X,¹⁶ devia constituir un petit nucli de població –no cristiana– estable i econòmicament autosuficient, atès que, ja en la escriptura del 1002, hi són esmentats, en qualitat d'elements permanents, "*casas, tierras y molinos*", i, més de cent anys més tard, en la del 1110, "*mansos, tierras y viñas*".

En temps posteriors, el nucli de Sant Antolí devia perdre població a poc a poc a favor d'un progressiu poblament de l'actual Monistrol, procés potser afavorit pels priors montserratins o tal vegada causat pel moviment natural de població, encara que ens inclinem per la primera explicació, ja que les condicions climàtiques a l'altra banda del riu Llobregat són molt més benignes que a Monistrol, que gaudeix de poquíssimes hores d'insolació durant l'hivern. Els priors, al mateix temps, segurament també s'estalviaven l'obstacle del riu en instal·lar-se a Monistrol i restar sempre comunicats amb el monestir, fins i tot en temps de revingudes, perquè el pont indispensable per a realitzar aquesta funció no va ser edificat fins al segle XIV.

Des d'un punt de vista topogràfic, és fàcil de comprovar que aquesta partida –**Wādī Wāqid** aleshores i "torrent de Sant Antolí" per a nosaltres– es trobava en una època determinada (segles VIII-IX) en la línia més septentrional de la frontera superior andalusina (*al-T'agr al-A' lā*), establerta entre els territoris governats respectivament pels musulmans i pels comtes cristians. A més, i a grans trets, seguia de forma aproximada el curs del Llobregat en el seu tram inferior, com expliquen bé els investigadors

de l'itinerari exacte d'aquesta frontera, farcida de construccions militars grans, mitjanes i petites.¹⁷

El descobriment ha de ser titllat de molt important, perquè col·labora a precisar més detalladament les dades d'aquests estudiosos i també el mapa aproximat que hom ja n'havia dibuixat abans en relació a la zona dels encontorns de Manresa.¹⁸ Al mateix temps, servirà per a modificar quasi totalment el text inclòs a la *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. 2, 110, pel que fa als inicis històrics de Monistrol de Montserrat.

Els cims i tota la zona de Montserrat potser havien estat ocupats pels musulmans en els primers moments de la conquesta, durant el primer quart del segle VIII. La funció d'aquest nucli de població anomenat *Wādī Wāqīd* devia ser la de protegir l'àrea que s'estén des del pont del Cairat a la Puda, únic gual per on es podia creuar el riu en temps de crescuda. La seva importància es fa més palesa en temps de la repoblació cristiana, ja que hi trobem dos castells molt pròxims i amb visió directa des d'aquest punt: el de Sant Salvador de les Espases¹⁹ i el castell Otger, conegut només per la documentació, però amb una situació ben determinada per les afrontacions referides especialment a les escripturas que tracten de la quadra de Sant Miquel.²⁰

No sabem de cert si la cèlebre revolta d'Aissó i Guillemó (826-827) afectà en concret aquest assentament al peu de Montserrat, perquè, en qualsevol cas, amb la participació de combatents musulmans, el despoblament de les terres centrals es va fer a partir de la Plana de Vic i va ser conseqüència d'una "sistemàtica campanya de saqueigs i devastacions contra les comarques dels comtats veïns".²¹ El domini islàmic d'aquest lloc, que havia romàs intacte, degué perllongar-se com a màxim fins l'any 888, quan, com hem explicat, el comte Guifré el Pelós cedí una part de la muntanya de Montserrat al monestir de Ripoll. En ser repoblat l'assentament de *Wādī Wāqīd*, el nom antic ja es devia haver fossilitzat. Després es conservà i evolucionà, amb la seva agregació al nom de Sant Antolí, patró de l'església que hi fou edificada entre els anys 1225 i 1257. Les dates de la construcció han de ser les citades perquè veiem que, en l'escriptura del 1225, encara no és esmentada cap capella. En canvi, en un document de 1257 llegim textualment: "*El monasterio consignó al rector de Monistrol 20 s. ... para que todos los miércoles dixese missa en la iglesia de St. Antolin de Bacco*".²²

Així, doncs, a partir d'aquestes dates i fins a finals del segle XV, segons les dades de què disposem ara, trobem la nova nomenclatura del lloc, en les textos catalans, sense gaires variacions.

—*Sant Antholi de Guacho*²³

—*Sent Antoni de Guacho 1416*²⁴

—*Sent Antoni de Gacho 1417*²⁵

Tanmateix en els testaments redactats en llatí i que es conserven a l'arxiu municipal mencionat (de finals del segle XIV o principis del XV) s'obvia sempre el complement toponímic *Guacho* i les citacions es remeten exclusivament a *Bto Anthoni-no* o *Bti Anthonini*.

Al segle XVII apareix el topònim *Els Bacus*, que ha perdurat fins als nostres dies.²⁶

Avui dia en aquest lloc només resten en peu les malmeses parets exteriors de la capella de Sant Antolí,²⁷ però, a principis del segle XIX, encara s'hi enlairava una torre de guaita,²⁸ la pista de la qual podem aconseguir ja l'any 1121, segons confirma una de les escriptures estudiades. El mateix any, d'acord amb el pergami, hi havia una torre en ruïnes que Arnaldo Berenguer i Pedro Miro es comprometen a reedificar en quatre anys. Probablement les restes corresponien a una torre anterior aixecada pels primers repobladors després de la seva instal·lació a l'indret, i també és versemblant que aquests les haguessin erigides sobre les dels primerencs pobladors musulmans. Així, segons la descripció noucentista (1828) que ens ha pervingut:

*"También había otra [torre] en Sant Antolí, un poco antes de llegar a la capilla yendo a ella desde Monistrol, otra en Vaccarisas, otra en la Sierra del Ubach, y se dice que estas torres las habían construido los moros para darse señales más protas de lo que ocurría, y hacían fuego, o fuegos, en lo más alto de ellas. Estaban construidas estas torres de forma redonda por dentro y por fuera, paredes muy gruesas; había una sola puerta o portal para entrar. Por dentro también tenían la forma redonda, y de la pared salían unas piedras en forma de peldaños que iban rodeando la pared, y iban ascendiendo hasta llegar a lo más alto, donde había un agujero, que un hombre pudiese pasar libremente, y per dichos peldaños se subía, pues por la parte de dentro quedaba muy poco espacio".*²⁹

La població al voltant de Sant Antolí devia ser notable encara el segle XIV, quan el prior de Montserrat, Jaume de Vivers (1348-1375), hi va fer edificar una capella nova i establí una assignació pecuniària perquè el rector de Monistrol hi digués una missa una vegada a la setmana.³⁰

L'any 1437 trobem consignats *El mas de Guacho* i *la coma de Guacho*.³¹ La desaparició definitiva del poblament humà en el lloc que ens ha ocupat ben segur que devia coincidir amb la fi de la pràctica del culte a la capella de Sant Antolí, qüestió cronològica pendent encara de resoldre, a la vista de la documentació de què disposem.

Amb aquesta petita contribució, finalment, només hem intentat aclarir d'alguna manera els orígens reals, i no massa clars, de l'actual Monistrol de Montserrat, amb els quals ens trobem quan provem de recular més enllà de principis del segle XII. Alhora, també hem volgut donar a conèixer una nova dada interessant, procedent de la toponímia, sobre l'ocupació islàmica de la frontera que, tot protegint el rerepaís de l'Anoia, àrea de comunicacions estratègica (amb el nucli emblemàtic de Calaf, posem per cas), potser enllaçava de forma natural amb la presència bereber documentada a l'Alt Penedès³² i al Vallès Occidental (*Viladecaballs* antic, ara *Viladecavalls* < "la vila de les *gabà'il* o cabiles berebers").³³ Però aquesta imbricació plena amb el tema dels camins i les vies altomedievals ens esperona a persistir-hi mitjançant un futur estudi més documentat, el qual anem perfilant dia a dia i a poc a poc.

NOTES

1. Els orígens medievals més remots de Monistrol de Montserrat sovint han estat justificats utilitzant com a base un document de l'any 942 (Coromines-1980, V, 321a42-45 cita la documentació més antiga de l'any 1331) –d'una banda considerat fals–, segons el qual Ansulf i Druda venen una part del castell *Marro* al seu nebot Cesari. Aquest pergami és un del conjunt documental relacionat amb Santa Cecília i, com hem dit, és considerat apòcrif pels estudiosos de més fama. Aquí apareix per primera vegada el topònim *Monesteriol*, malgrat la falsa cronologia (hom en parla a la introducció de Ribas-1990). La mateixa escriptura consta també a Marca-1668, columna 845, i a Castells-1976, V, 699, nota 41.
2. Vegeu, abans, la comunicació titulada “Un antic assentament islàmic al peu de Montserrat”.
3. En tenim l'acceptació i confirmació orals del Dr. Antoni Riera i Melis, catedràtic del Departament citat. Val a dir que, a la llum del retard que duu la publicació de la revista esmentada, segurament caldrà esperar algun temps a veure imprès aquest article monogràfic.
4. Ribas-1990, 148; Marca 1668, columnes 929-931; Abadal-1952, 166-174.
5. Ribas-1990, 152; Salat-1818, 3. I també, tenint en compte les afrontacions citades, veiem que la capella de Sant Antolí és situada dins l'alou montserratí cedit ja al monestir de Ripoll pel comte Guifré el Pelós l'any 888 (Marca-1668, columnes 818-819; Yepes-1613, vol. 4, 183v-184, manuscrit de la Biblioteca Nacional de París usat per Ribas-1990, 124; Udina-1951, doc. 5, 107-109).
6. No cal dir que, per establir correctament l'index cronològic dels priors de Montserrat, són de consulta obligada Ribas-1990, 43-48, i Ribas-1997, 26-96.
7. Sobre aquest ambició objectiu de Francisco de Zamora, podeu trobar un treball molt complet a l'article titulat *Un ambició projecte*, “Revista Catalana de Teologia”, XIII/1 (1988), 205-242 [Algunes referències bibliogràfiques completes que figuren en la present comunicació han de ser afegides al repertori enumerat a la primera, encara que no ho farem constar cada vegada].
8. Ribas-1990 i Ribas-1997.
9. Aquesta circumstància també ha estat remarcada per Balaña-1998 i en altres articles publicats a la mateixa revista; una observació idèntica apareixerà juntament amb la valoració de tot l'*Onomasticon Cataloniae* que, a terme mitjà, prepara actualment per a aquest butlletí.
10. Ribas-1990, 39.
11. *Ibidem*, 171.
12. *Ibidem*, 185.
13. *Ibidem*, 186.
14. *Ibidem*, 191.
15. *Ibidem*, p. 226.
16. Vegeu la nota 10.
17. Benet-1991, 367.
18. Balaña-1993, 55.
19. Joan SOLÀ, *Sant Salvador de les Espases*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1929, 2a. ed., 1990.
20. Castells-1976, V, 692-695; *Els castells de Montserrat*, dins *Narracions montserratines*, de Francesc Carreiras Candi, 1911; i Ribas-1990, 126-128.
21. Salrach-1987, 144-147.
22. *Índice general de todos los instrumentos del archivo del Real Monasterio de Montserrat*, conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Monacals d'hisenda, vol. 3.751). Observem com aquí és emprada la toponímia moderna, ja que aquest index va ser recopilat a finals del segle XVIII o inicis del XIX. Vegeu també Ribas-1990, 73.
23. *Llibre de fundacions*, s. XIV. Arxiu de Montserrat, f. 5 v.
24. Testament de Johan Formiga, àlies “Villar”, *Llibre de registres 1416-1417*, Arxiu Municipal de Monistrol de Montserrat.
25. *Ibidem*, testament de Ramon Tria, any 1417.
26. Capbreu de l'any 1668, ACA, Protocols notariais, vol. 34.
27. Podeu consultar un estudi relatiu a aquesta capella dins la “Miscel·lània d'Estudis Bagencs”, volum 5, 99-105.
28. Manuscrit del P. Zoile Gibert (1828), Arxiu particular. Resulta paradoxal el fet que malgrat que aquest clergue ens explica amb força detalls com era la torre dins la qual ell mateix havia entrat, el pare Ribas, que

escrivia pocs anys abans que Gibert, assegurava que aquesta torre ja no existia.

29. Z. Gibert, *loc. cit.* La torre descrita no té res a veure amb l'antiga "torre de moros" propera a la Font Gran que cita Madoz-1985, 148a.

30. Vegeu-ne el precedent a la nota 22.

31. *Llibre de registres, Anys 1437-1438*, Arxiu Municipal de Monistrol de Montserrat.

32. *Catalunya Romànica. XIX. El Penedès. L'Anoia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1992, 25b-28a; Felipe-1997, 19, 21 i 387-393.

33. Balaña-1990 (cerqueu *Viladecaballs* a l'índex).